

Kamil Wojnowski
(Uniwersytet Warszawski)

ORCID: 0000-0002-3242-6781

**Prywatne przedsiębiorstwa wojskowe — problematyka odpowiedzialności
prawnomiędzynarodowej na poziomie osoby fizycznej i prawnej**

**Private military companies — the problem of international legal responsibility at the
level of the natural and legal person**

ABSTRACT

Private Military Companies (PMCs) and the private military contractors operating within them are an increasingly common feature of contemporary international and non-international armed conflicts. The increased presence raises numerous challenges for international security. One of the problems is the aspect concerning international legal responsibility at the level of the PMC as a legal entity and at the level of the individual as a private military contractor. Therefore, this article aims to analyse the actors' potential responsibility and demonstrate the practical problems related to their enforcement.

Keywords: international legal responsibility, PMC, private military companies, private military contractors.

Wprowadzenie

Prywatne przedsiębiorstwa wojskowe (dalej: PMC — ang. *Private Military Company*) z działającymi w ich strukturach prywatnymi kontraktorami wojskowymi (ang. *private military contractors*) stanowią współcześnie nie tylko nową formę zjawiska najemnictwa, chociaż prywatni kontraktorzy wojskowi odżegnują się od nazywania ich w ten sposób, ale coraz częściej są pojawiającym się elementem krajobrazu współczesnych konfliktów zbrojnych, zarówno o zasięgu międzynarodowym, jak i niemiędzynarodowym. Powszechne nazywanie PMC najemnictwem, a prywatnych kontraktorów wojskowych najemnikami np.

w doniesieniach medialnych jest poprawne z historycznego punktu widzenia ewolucji samego zjawiska¹. Z perspektywy międzynarodowego prawa humanitarnego (MPH), gdzie występuje niejedna legalna definicja najemnika, to biorąc za przykład ogólnie uznaną z art. 47 I Protokołu Dodatkowego, będzie to zazwyczaj błędny zabieg, ponieważ wyjątkowo rzadko prywatni kontraktorzy wojskowi wypełnią przesłanki wskazanego przepisu, uzyskując status najemnika². W efekcie z prawnego punktu widzenia postawienie znaku równości między PMC a najemnictwem nie zawsze będzie prawidłowe. Dlatego wszelkie próby zdefiniowania PMC wywodzą się z doktryny, ponieważ w prawie międzynarodowym nie ma legalnej definicji, zarówno prywatnych przedsiębiorstw wojskowych, jak i prywatnych kontraktorów wojskowych. Najogólniej można stwierdzić, że co do zasady są to podmioty przyjmujące różne formy organizacyjne o charakterze korporacyjnym, działające w sposób zorganizowany, ciągły, jawny i legalny oraz mające miejsce rejestracji na terenie konkretnego państwa³. Do najbardziej znanych współczesnych PMC, które objęte zostałyby zakresem powyższej definicji, można zaliczyć m.in. *Academi* (wcześniej znane jako *Blackwater*), czy *Executive Outcomes*⁴. Aczkolwiek na arenie międzynarodowej obecne są też PMC, które wyłamują się z ogólnej doktrynalnej definicji i są „czarnymi łabędziami” dla zjawiska komercjalizacji konfliktów zbrojnych, ponieważ takie PMC jak Grupa Wagnera, która nie została zarejestrowana w żadnym państwie, więc *de iure* nie istnieje, ale *de facto* jest kontrolowana przez państwo rosyjskie, służąc jako narzędzie do prowadzenia walki i oddziaływania na różnych aktorów stosunków międzynarodowych⁵. Jednakże to, co zreszta wszystkie PMC na świecie i działających w nich prywatnych kontraktorów wojskowych, to występowanie motywacji finansowej i różny stopień legalnej kontroli nad takimi jednostkami.

Rosnącą obecność takich jednostek w użyciu wielu państw i aktorów pozapaństwowych po zimnej wojnie można tłumaczyć na wiele sposobów, wskazując m.in. na rozwój prywatnego sektora bezpieczeństwa, aspekty oszczędnościowe (*outsourcing*), czy popytem na użycie siły

¹ Więcej o ewolucji zjawiska najemnictwa i jego ograniczaniu — zob. S. Percy, *Mercenaries: The History of a Norm in International Relations*, Oxford 2007.

² *Protokoły dodatkowe do Konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r., dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół I) oraz dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół II) z dnia 8 czerwca 1977 r.*, Dz.U. 1992, Nr 41, poz. 175.

³ M. Madej, K. Porońska, *Konflikty zbrojne*, [w:] R. Kuźniar, A. Bieńczyk-Missala, P. Grzebyk, R. Kupiecki, M. Madej, K. Porońska, A. Szczepiński, P. Śledź, M. Tabor, A. Wojciuk, *Bezpieczeństwo międzynarodowe*, Warszawa 2022, s. 332.

⁴ J. Jabłońska-Bonca, *Prywatna ochrona bezpieczeństwa. Koncepcje, podmioty, zadania, normy, konteksty*, Warszawa 2017, s. 676.

⁵ A. Mackinnon, *Russia's Wagner Group Doesn't Actually Exist*, <https://foreignpolicy.com/2021/07/06/what-is-wagner-group-russia-mercenaries-military-contractor/> [data dostępu: 15.01.2024]; Widoczne jest w przypadku konfliktu zbrojnego ukraińsko-rosyjskiego, gdzie pierwszy raz Grupa Wagnera pojawiła się w 2014 r.

i zapewnienie bezpieczeństwa w państwach pozbawionych adekwatnych sił zbrojnych w sytuacji konfliktu zbrojnego. PMC są atrakcyjne i przynoszą korzyści dla potencjalnych kontrahentów, w szczególności państw, ponieważ np. pozwalają uniknąć ofiar wśród własnych żołnierzy, co może uchronić decydentów politycznych przed negatywnymi reakcjami opinii publicznej, jak również generują mniejsze koszty ekonomiczne⁶. Dlatego też zakończone konflikty zbrojne m.in. w Iraku, Sierra Leone, jak i aktualnie trwające, w Ukrainie, Mali lub Syrii łączy obecność PMC. Jednakże takie jednostki wywołują również kontrowersje przede wszystkim z powodu braku odpowiednich regulacji ich funkcjonowania i niejasności prawnych, jednocześnie generując wiele wyzwań dla bezpieczeństwa międzynarodowego. Z punktu widzenia tematu artykułu, jednym z tych problematycznych aspektów jest odpowiedzialność prawnomiędzynarodowa prywatnych kontraktorów wojskowych jako osób fizycznych i PMC jako osób prawnych, co równocześnie wyznacza podział śródrozdziałów artykułu. Nie jest to jedyny problematyczny aspekt na prawnym polu, gdzie toczą się dyskusje, ponieważ niestanowiące przedmiotu artykułu, ale poruszane tematy w tym zakresie dotyczą m.in. odpowiedzialności prawnomiędzynarodowej na poziomie państwa i organizacji międzynarodowej, kwestii statusu prywatnego kontraktora wojskowego na gruncie MPH, czy legalności używania takich jednostek⁷.

Poruszanej problematyce w artykule poświęcono wiele publikacji głównie na gruncie literatury anglojęzycznej, niemniej jednak większość z nich dotyczy zdecydowanie bardziej kwestii statusu i używania w konfliktach zbrojnych niż odpowiedzialności prawnomiędzynarodowej. To powoduje, że istnieje luka badawcza ze względów temporalnych, jak i przedmiotowych, gdyż jest to temat dynamicznie zmieniający się, który nie został w pełni wyeksploatowany na polu naukowym, przede wszystkim pośród polskiej literatury naukowej. Na potrzeby artykułu postawione zostało następujące pytanie badawcze — jaki jest zakres odpowiedzialności prawnej PMC jako osoby prawnej i prywatnego kontraktora wojskowego jako osoby fizycznej na gruncie regulacji prawnomiędzynarodowych? Jednocześnie wstępna hipoteza, zakłada, że obecny system regulacji prawnomiędzynarodowych umożliwia przypisanie odpowiedzialności prawnej za naruszenia np. MPH prywatnemu kontraktorowi wojskowemu, jak i PMC, jednakże przeszkodą jest wyegzekwowanie odpowiedzialności.

⁶ S. McFate, *The Modern Mercenary: Private Armies and What They Mean for World Order*, Oxford 2014, s. 43-47.

⁷ Zob. np. K. Fallah, *Corporate actors: the legal status of mercenaries in armed conflict*, „International Review of the Red Cross” 2006, nr 863; C. Kinsey, *International Law and the Control of Mercenaries and Private Military Companies*, „Cultures & Conflicts” 2003, nr 52.

Dlatego celem niniejszego artykułu jest po pierwsze analiza odpowiedzialności PMC, zarówno z perspektywy osoby prawnej, jak i osoby fizycznej odnosząc się do aktualnych unormowań prawnomiędzynarodowych np. Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego (dalej: SR), czy tzw. konwencji antynajemniczych⁸. Po drugie identyfikacja problemów praktycznych związanych z ponoszeniem odpowiedzialności przez wskazane jednostki. Wskutek tego, aby odpowiedzieć na postawione pytanie badawcze, zweryfikować hipotezę i zrealizować cele, metodologię w artykule oparto na metodzie jakościowej analizy treści i krytycznej ocenie literatury przedmiotu. Jednocześnie korzystając z metody dogmatycznoprawnej w połączeniu z teoretycznoprawną oraz komparatystyczną, aby dokonać analizy aktów prawnych.

Odpowiedzialność na poziomie osoby prawnej — PMC

Zagadnienie podmiotowości prawnomiędzynarodowej osób prawnych, którymi są PMC jako zarejestrowane podmioty gospodarcze świadczące usługi wojskowe, stanowi przedmiot sporu w doktrynie. Według norm prawa międzynarodowego, co do zasady osoby prawne nie mają podmiotowości międzynarodowej, czego skutkiem jest brak możliwości korzystania z atrybutów podmiotowości. To przekłada się na niemożność pociągnięcia osoby prawnej do odpowiedzialności prawnomiędzynarodowej. Niemniej może pojawić się wyjątek, który spowoduje, że osoba prawna będzie zobowiązana przez prawo międzynarodowe. Takim przypadkiem jest sytuacja, kiedy do porządku wewnętrznego danego państwa zostaną zaimplementowane normy prawnomiędzynarodowe, które spowodują zobowiązanie wobec osób prawnych do ich przestrzegania jako prawa krajowego i pozwoli, to na wyegzekwowanie odpowiedzialności od takich jednostek w sytuacji naruszenia wdrożonych przepisów⁹. Aczkolwiek perspektywa nałożenia bezpośrednich zobowiązań na osoby prawne na podstawie prawa międzynarodowego jest kontrowersyjnym tematem.

⁸ *Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego*, sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. Dz. U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708 z późn. zm.; Do konwencji antynajemniczych zalicza się — zob. *Konwencja Organizacji Jedności Afrykańskiej o eliminacji najemników w Afryce*, sporządzona w Libreville dnia 3 lipca 1977 r., pełny dokument dostępny na stronie Unii Afrykańskiej, <https://au.int/en/treaties/convention-elimination-mercenaryism-africa> [data dostępu: 15.01.2024]; *Międzynarodowa konwencja o zwalczaniu, werbowaniu, wykorzystywaniu, finansowania i szkolenia najemników*, sporządzona w Nowym Jorku dnia 04.12.1989 r., pełna treść dokumentu na stronie <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?action=openDocument&documentId=D5EDD61038ECF47FC12563CD002D6E50> [data dostępu: 15.01.2024].

⁹ A. Wojciechowski, *Prywatne firmy wojskowe a międzynarodowa ochrona praw człowieka - stan obecny i perspektywy*, Warszawa 2014, s. 27.

Wysoka skala PMC, które funkcjonują, jak korporacje wykraczające w świadczeniu swoich usług wojskowych poza granice państwa rejestracji, powoduje, że tworzy się potrzeba skonstruowania odpowiedniej umowy międzynarodowej, która wyczerpująco regulowałaby jednakowo aspekty odpowiedzialności, jak i kontroli. Obecnie konwencja, która obejmowałaby, powyższe kwestie nie istnieje, jednakże spośród konwencji antynajemniczych, które powstały jeszcze w okresie zimnej wojny będąc odpowiedzią na występowanie najemników w konfliktach kolonialnych, to jedna odnosi się do odpowiedzialności osoby prawnej. Taki przepis pojawia się w Konwencji OJA o eliminacji najemników w Afryce w art. 1 ust. 2 i 3, który dotyczy zbrodni najemnictwa i wskazuje, że osoba prawna może popełnić wskazane przestępstwo przeciwko pokojowi i bezpieczeństwu w Afryce poprzez wykonanie, któregośkolwiek z zabronionych działań¹⁰. Jednakże trzeba pamiętać, że jest to wyjątek, który jest problematyczny, albowiem naruszenie przepisu musi zostać dokonane w ramach działania przeciwko samostanowieniu i integralności terytorialnej państwa-strony konwencji, co stwarza pole do interpretacji, które będą zmniejszały skuteczność artykułu, a dodatkowo jest to umowa międzynarodowa o zasięgu regionalnym.

Brak bezpośredniej konwencji o charakterze *hard law* powoduje, że odpowiedzialności PMC jako osoby prawnej trzeba szukać w mniej bezpośredni sposób, a zatem pośredni i mniej oczywisty. Przede wszystkim można wskazać na trzy kwestie: uregulowanie PMC na poziomie prawa wewnętrznego, kontrakty zawierane między podmiotem korzystającym z usług wojskowych a PMC i regulacje międzynarodowe typu *soft law*. W pierwszej sytuacji można wskazać państwa, które w ramach własnego systemu prawnego uregulowały sytuację prawną takich podmiotów, czyniąc to pod postacią osobnego aktu prawnego zawierającego regulacje. Przykładem są Stany Zjednoczone, Republika Południowej Afryki, czy Szwajcaria¹¹. Jednakże istnieją państwa, jak np. Wielka Brytania, gdzie regulacja PMC opiera się na *soft law* i samoorganizacji takich podmiotów w stowarzyszenia, aby w ten sposób zapewniać odpowiednią wzajemną kontrolę oraz standaryzację usług¹². Chociaż analiza regulacji krajowych mogłaby stanowić przedmiot osobnego artykułu naukowego, to nawet w kontekście odpowiedzialności prawnomiędzynarodowej PMC jako osób prawnych, warto zaznaczyć, że takie regulacje wewnętrzne istnieją.

Podobnym zagadnieniem są kontrakty, które mogą być skutecznym narzędziem regulowania i przede wszystkim egzekwowania odpowiedzialności prawnej od PMC,

¹⁰ Konwencja Organizacji Jedności Afrykańskiej o eliminacji...

¹¹ W RPA funkcjonuje ustawa *Regulation of Foreign Military Assistance Act* z 1998 r.

¹² T. Pfanner, *Interview with Andrew Bearpark*, „International Review of the Red Cross” 2006, nr 863, s. 455-456.

w szczególności w sytuacji, kiedy np. państwo korzysta z usług zagranicznego PMC. Elastyczność kontraktu otwiera możliwość zawarcia w treści takiej umowy przepisów dotyczących m.in. konieczności posiadania konkretnych licencji, kar umownych, monitorowania przestrzegania praw człowieka i MPH czy zakresu odpowiedzialności¹³. Długookresowym skutkiem stosowania odpowiednio skonstruowanych kontraktów na większą skalę, może być sytuacja, w której PMC niebędące w stanie spełniać stawianych warunków przez kontrakty staną się niekonkurencyjne na rynku prywatnego bezpieczeństwa. Dodatkowo warto zaznaczyć, że wiele państw nie reguluje odpowiedzialności karnej osób prawnych, dlatego jedyną możliwością wówczas staje się wyegzekwowanie odpowiedzialności cywilnej od PMC, która dokonuje naruszeń np. MPH. W takiej sytuacji ścieżka postępowania cywilnego w przeciwieństwie do karnej może okazać się łatwiejsza, ponieważ w postępowaniu karnym pojawienie się uzasadnionych wątpliwości może zapobiec orzeczeniu kary, natomiast wysokie kwoty odszkodowań mogą nie tylko odstraszać, ale także zachęcać do zmiany działań przez PMC¹⁴. Niemniej pociągnięcie do odpowiedzialności cywilnej PMC jest trudne, ponieważ brakuje w tym zakresie odpowiedniego orzecznictwa i ugruntowanej praktyki.

Trzecim aspektem są regulacje międzynarodowe o charakterze *soft law*, gdzie wyrazem tego jest wypracowany w 2008 roku tzw. *Dokument Montreux o międzynarodowych zobowiązaniach prawnych i dobrych praktykach państw związanych z działalnością prywatnych firm wojskowych oraz ochroniarskich w czasie konfliktu zbrojnego* (dalej: Dokument z Montreux)¹⁵. Na tle wielu inicjatywy na polu *soft law*, dokument z Montreux jest najważniejszy, ponieważ podszedł do tematu regulacji PMC w sposób kompleksowy i neutralny, nie traktując prywatnych kontraktorów wojskowych jako najemników, tylko zwykłych uczestników konfliktu zbrojnego¹⁶. To pozwoliło wypracować dokument, którego celem stało się ustanowienie m.in. mechanizmów kontroli, dobrych praktyk postępowania oraz poprawienia przestrzegania przez PMC praw człowieka i MPH. Pod kątem zagadnienia odpowiedzialności PMC, w treści dokumentu z Montreux można znaleźć wiele rozwiązań. W pierwszej kolejności zostało potwierdzone, że państwa mają obowiązek egzekwowania

¹³ M. Cottier, *Elements for contracting and regulating private security and military companies*, „International Review of the Red Cross” 2006, nr 863, s. 640-641.

¹⁴ E. Mongelard, *Corporate civil liability for violations of international humanitarian law*, „International Review of the Red Cross” 2006, nr 863, s. 666-667.

¹⁵ *The Montreux Document On pertinent international legal obligations and good practices for States related to operations of private military and security companies during armed conflict*, Montreux, 17 września 2008 — pełny tekst dostępny na stronie Montreux Document Forum, <https://www.montreuxdocument.org/pdf/document/en.pdf> [data dostępu: 15.01.2024].

¹⁶ S. Percy, *Regulating the private security industry: a story of regulating the last war*, „International Review of the Red Cross” 2012, nr 887, s. 953-954.

zarówno od PMC, jak i personelu odpowiedzialności w sytuacji dokonania naruszeń np. MPH. Z punktu widzenia odpowiedzialności prawnomiędzynarodowej PMC zapisano odpowiedzialność karną osób prawnych oraz wyznaczono jurysdykcję karną wobec czynów zabronionych popełnionych przez PMC poza granicami swojego państwa¹⁷. Dodatkowo stwierdzono możliwość pociągania do odpowiedzialności przełożonych w PMC, którzy nie zapobiegli lub nie przeciwstawili się naruszeniom dokonywanym przez podwładnych. Wskazane rozwiązania są potrzebne w obliczu problemów prawnych związanych z odpowiedzialnością PMC, jednakże cały czas trzeba mieć na uwadze, że dokument z Montreux jest niewiążący prawnie i nie tworzy zobowiązań, ponieważ jest *soft law*. Pomimo to niniejszy dokument jest sukcesem, ponieważ stanowi krok w kierunku uregulowania sytuacji prawnej PMC oraz zyskał poparcie wielu państw, jak i samych PMC¹⁸. Dodatkowo tworząc jasne oraz akceptowalne reguły postępowania, dokument z Montreux może być punktem odniesienia do oddzielenia na rynku prywatnego bezpieczeństwa rzetelnych PMC od tych, które negatywnie wpływają na wizerunek branży¹⁹. Aczkolwiek od przyjęcia dokumentu z Montreaux minęło 16 lat, co nie doprowadziło do stworzenia dokumentu o charakterze *hard law*.

Ostatnim aspektem odpowiedzialności prawnomiędzynarodowej PMC jako osoby prawnej jest możliwość sięgnięcia do międzynarodowego prawa karnego (dalej: MPK), w którym na gruncie doktryny pojawiają się nowe tendencje w zakresie możliwości odpowiedzialności korporacji i innych podmiotów gospodarczych za popełnienie zbrodni międzynarodowej²⁰. To powoduje, że można rozważyć możliwość pociągnięcia do odpowiedzialności PMC za pomocą SR przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym (dalej: MTK), ponieważ łatwo sobie wyobrazić sytuację, w której PMC popełnia zbrodnię międzynarodową, oferując swoje usługi państwu, aby utrzymywać system represji, a nawet osiągać z tego tytułu zyski materialne²¹. Aczkolwiek mogąc wskazać takie przypadki,

¹⁷ J. Jabłońska-Bonca, *op. cit.*, s. 652.

¹⁸ Do dokumentu z Montreux przystąpiło 58 państw i 3 organizacje międzynarodowe — pełna lista na stronie Montreux Document Forum, <https://www.montreuxdocument.org/about/participants.html> [data dostępu: 15.01.2024].

¹⁹ S. Percy, *Regulating the private security industry: a story...*, dz. cyt., s. 955.

²⁰ Więcej o odpowiedzialności prawnomiędzynarodowej podmiotów gospodarczych za zbrodnie międzynarodowe — zob. M. Królikowski, *Odpowiedzialność karna jednostki za sprawstwo zbrodni międzynarodowej*, Warszawa 2011, s. 292-303.

²¹ Przykładem takiej sytuacji była sprawa Frans Cornelis Adrianus van Anraat z 2005 r., który za pośrednictwem wielu przedsiębiorstw sprzedawał reżimowi Saddama Husejna substancje chemiczne, konieczne do produkcji gazu musztardowego, który został następnie użyty przeciwko Kurdom, co spowodowało, że został skazany za współudział w zbrodniach wojennych na 15 lat pozbawienia wolności — zob. *Public Prosecutor v. Frans Cornelis Adrianus van Anraat*, District Court of The Hague, The Netherlands, 23 grudnia 2005, <https://www.internationalcrimesdatabase.org/Case/178/Van-Anraat/> [data dostępu: 15.01.2024].

jak powyższy, to jednak obecne są problemy związane z przypisaniem i ustaleniem warunków atrybucji odpowiedzialności.

Według art. 25 ust. 1 SR MTK obejmuje swoją jurysdykcją tylko osoby fizyczne, przez co PMC jako osoba prawna nie ma możliwości ponoszenia odpowiedzialności przed MTK, z powodują zasady indywidualnej odpowiedzialności karnej. Nie oznacza to, że temat zostaje zamknięty, ponieważ przed powstaniem MTK pojawiały się inne podejścia, które wchodziłyby w spór z art. 25 ust. 1 SR. Przytoczyć można art. 10 Statutu Norymberskiego, zgodnie z którym wskazane organizacje określono jako przestępcze, co skutkowało odpowiedzialnością karną za sam fakt przynależności do takiej organizacji²². Innym przykładem jest kontrowersyjna, bo skrytykowana przez inne trybunały karne, koncepcja tzw. *Joint Criminal Enterprise*, która została wypracowana w orzecznictwie Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii. Koncepcja polegała na pociąganiu do odpowiedzialności karnej za popełnione zbrodnie osoby będące członkami konkretnej grupy, związanej wspólny celem, łączącym się ze świadomym kryminalnym działaniem²³. Chociaż przed MTK funkcjonuje zasada indywidualnej odpowiedzialności karnej, to podczas prac przygotowawczych pojawiały się postulaty, aby jurysdykcja przyszłego trybunału objęła też osoby prawne. Wprawdzie jest narzędzie pod postacią art. 121 SR, dzięki któremu można byłoby zmienić treść traktatu i rozszerzyć jurysdykcję, jednakże nawet gdyby do takiej sytuacji doszło w przyszłości, to nadal obecna będzie przeszkoda związana ze stosowaniem zasady komplementarności, gdyż wiele państw-stron SR nie posiada w swoim systemie krajowym jurysdykcji nad osobami prawnymi.

Zdaje się, że aktualny kształt SR zamyka to zagadnienie, niemniej jednak brak możliwości odpowiedzialności PMC jako osoby prawnej przed MTK, nie powoduje, że nie można pociągnąć do odpowiedzialności przedsiębiorców, jako kierownictwa, właścicieli PMC, ogólnie mówiąc osób, które mają rzeczywiste znaczenie dla kierowania takim przedsiębiorstwem, więc mogliby to być, też np. członkowie zarządu. Pomimo tego, że jest to zagadnienie hipotetyczne, gdyż przed MTK nigdy do tej pory nie było takiej sprawy, to odpowiedzialność przedsiębiorców nie jest zupełnie nową koncepcją, ponieważ zdarzały się w historii już sprawy przedsiębiorców przed sądami karnymi międzynarodowymi. Wskazać można procesy niemieckich przemysłowców z I.G. Farben i Kruppa, którzy sądzeni byli na podstawie tzw. *Control Council Law No. 10* przez Amerykański Trybunał Wojskowy w Norymberdze²⁴. Przykład ten jest o tyle interesujący, iż trybunał nie mógł karać osób prawnych,

²² P. Hofmański, H. Kuczyńska, *Międzynarodowe prawo karne*, Warszawa 2020, s. 92.

²³ *Ibidem*.

²⁴ E. Mongelard, *op. cit.*, s. 673-676.

ale ustanowiona jurysdykcja umożliwia pociąganie do odpowiedzialności kierownictwa przedsiębiorstw, które naruszały przepisy MPH²⁵. Także współcześnie miały miejsce sprawy skierowane przeciwko przedsiębiorcom, czego przykładem są niektóre procesy przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym dla Rwandy²⁶. Ostatecznie przed MTK możliwość pociągnięcia do odpowiedzialności karnej przedsiębiorców za wspieranie w popełnieniu zbrodni międzynarodowej stwarza art. 25 ust. 3 lit. c) i d) SR²⁷. Wprawdzie przepis nie zawiera bezpośredniego odniesienia do przedsiębiorców, to nie stoi na przeszkodzie, aby do takiej odpowiedzialności doszło. Niemniej konieczne byłoby wykazanie bliskiej działalności przedsiębiorcy z osobą sprawcy, bądź miejscem sprawstwa, przy jednoczesnym wypełnieniu wymogu co najmniej świadomości, że sprawca ma zamiar popełnić zbrodnię międzynarodową²⁸.

Odpowiedzialność na poziomie osoby fizycznej — prywatni kontraktorzy wojskowi

Wątek podmiotowości i odpowiedzialności osoby fizycznej na gruncie prawa międzynarodowego jest sporny w doktrynie, mimo wszystko jest to zagadnienie zdecydowanie mniej problematyczne niż odpowiedzialność prawnomiędzynarodowa osoby prawnej, ponieważ jest większa liczba regulacji potwierdzonych praktyką. Nie ma wątpliwości, że prywatni kontraktorzy wojskowi mogą ponosić odpowiedzialność za naruszenia norm traktatowych, jak i zwyczajowych np. MPH jednakowo przed sądami krajowymi i międzynarodowymi trybunałami karnymi na podstawie zasady komplementarności²⁹. Historia kształtowania się odpowiedzialności osoby fizycznej w prawie międzynarodowym jest dłuższa i zdecydowanie bogatsza niż w przypadku osoby prawnej. Niemniej to, co z historii jest

²⁵ Co więcej, wyrok w sprawie *Talisman* przed tym samym trybunałem potwierdził możliwość ponoszenia odpowiedzialności przez osoby prawne za naruszenia MPH — zob. *Ibidem*, s. 674.

²⁶ Przykładem jest sprawa (ICTR-99-52) Jeana-Bosco Barayagwiza, który kierował Radio-Télévision Libre des Mille Collines podżegając do ludobójstwa.

²⁷ Pełne brzmienie art. 25 ust. 3 lit. c) i d) SR — „Odpowiedzialności karnej i karze za zbrodnie objęte jurysdykcją Trybunału podlega na podstawie niniejszego statutu osoba, która: (c) w celu ułatwienia popełnienia takiej zbrodni pomaga, podżega bądź w inny sposób przyczynia się do dokonania lub usiłowania, włącznie z dostarczeniem środków do jej popełnienia; (d) w jakikolwiek inny sposób przyczynia się do dokonania lub usiłowania takiej zbrodni przez grupę osób działających we wspólnym celu; takie przyczynienie się musi być zamierzone oraz musi: (I) zostać podjęte w celu ułatwienia działalności przestępczej lub przestępczego celu grupy, jeżeli działalność lub cel obejmuje popełnienie zbrodni podlegającej jurysdykcji Trybunału; albo (II) zostać podjęte ze świadomością zamiaru popełnienia zbrodni przez grupę”.

²⁸ M. Królikowski, *Odpowiedzialność karna jednostki za sprawstwo...*, dz. cyt., s. 297.

²⁹ W ramach zwyczajowego MPH funkcjonuje zasada osobistej odpowiedzialności karnej dla wszystkich osób będących odpowiedzialne za zbrodnie wojenne zarówno w zakresie międzynarodowego konfliktu zbrojnego, jak i niemiędzynarodowego - zob. więcej J. M. Henckaerts, *Studium poświęcone zwyczajowemu międzynarodowemu prawu humanitarnemu: wkład w zrozumienie i poszanowanie zasad prawa dotyczących konfliktu zbrojnego*, Warszawa 2006, s. 28, 44-45.

kluczowe w zakresie ponoszenia odpowiedzialności prawnomiędzynarodowej przez prywatnego kontraktora wojskowego, to koncepcja jurysdykcji uniwersalnej oraz Zasady Norymberskie. Dzięki jurysdykcji uniwersalnej powstaje upoważnienie dla podmiotów prawa międzynarodowego, aby ścigać i karać sprawców zbrodni międzynarodowych niezależnie od statusu takiej osoby np. obywatelstwa³⁰. Aczkolwiek zasadę powszechnej represji ujmując w doktrynie w sposób wąski i szeroki. W ujęciu wąskim źródłem jurysdykcji uniwersalnej jest tylko prawo zwyczajowe, a konkretnie tylko zbrodnie międzynarodowe, co do których nie ma wątpliwości, że nimi są, jak np. zbrodnie wojenne, ludobójstwo, czy zbrodnie przeciwko ludzkości³¹. Szerokie ujęcie wskazuje na umowy międzynarodowe, jako główne źródło uniwersalnej jurysdykcji, gdyż jurysdykcja ma dotyczyć tylko tych zbrodni międzynarodowych, które zostały uregulowane w konwencjach, w konsekwencji czego państwa-strony zobowiązane zostały do dokonania przełożenia karalności do własnych porządków krajowych³². W przypadku Zasad Norymberskich, które zostały przyjęte w Karcie Trybunału Norymberskiego, a później potwierdzone w rezolucjach Zgromadzenia Ogólnego ONZ w latach 1946-1947, znaczenie polega na uregulowaniu zasad odpowiedzialności prawnomiędzynarodowej osoby fizycznej za popełnione zbrodnie międzynarodowe³³. Jednocześnie wskazane zasady stanowiły wzór dla statutu MTK, jak i statutów trybunałów karnych *ad hoc*.

W przypadku prywatnych kontraktorów wojskowych nie ma większego problemu w zakresie możliwości odpowiedzialności przed MTK, ponieważ taka jednostka może odpowiadać karnie za zbrodnie międzynarodowe objęte jurysdykcją trybunału na podstawie art. 5 SR³⁴. Jednakże to, co będzie ograniczało odpowiedzialność wskazanych jednostek przed MTK, to fakt, że nie wszystkie państwa są stroną SR oraz trybunał zgodnie z zasadą komplementarności ma być uzupełnieniem do jurysdykcji krajowej państwa-strony. Aczkolwiek do dzisiaj nie było jeszcze procesu, w którym odpowiedzialność ponosiłby prywatny kontraktor wojskowy, niemniej możliwość jest, co podkreślano było nawet przez przedstawicieli MTK. W przypadku konwencji antynajemniczych, które odnoszą się zdecydowanie częściej do odpowiedzialności osoby fizycznej niż prawnej. Konwencja OJA w

³⁰ B. Janusz-Pawletta, *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych*, Warszawa 2012, s. 140.

³¹ J. Nowakowska-Małusecka, *Na czym polega jurysdykcja uniwersalna? Czym są zasady norymberskie?*, [w:] *Międzynarodowe Prawo Humanitarne – odpowiadamy na twoje pytania. Kompendium dla słuchaczy Polskiej Szkoły Międzynarodowego Prawa Humanitarnego*, M. Marcinko, M. Kolaj, M. Stefańska (red.), Warszawa 2019, s. 68-69.

³² *Ibidem*.

³³ Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ z dnia 11 grudnia 1946 r., A/RES/95 (I); Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ z dnia 21 listopada 1947 r., A/RES/177 (II).

³⁴ *Rzymski Statut Międzynarodowego...*

art. 1 wskazuje na możliwość popełnienia zbrodni najemnictwa przez osobę fizyczną, natomiast antynajemnicza Konwencja ONZ w art. 2 i 3³⁵. Jednakże problemem w zakresie konwencji antynajemniczych jest nie tylko, że są umowami międzynarodowymi o małej ilości państw-stron, przez co nie są częścią prawa zwyczajowego, ale również to, że rzadko prywatni kontraktorzy wojskowi będą spełniać przesłanki definicje najemnika z powyższych konwencji.

Pomimo że możliwości są, aby ścigać prywatnych kontraktorów wojskowych za naruszenia MPH i zbrodnie międzynarodowe, to jednak z racji braku spraw, nie ma orzecznictwa, a to powoduje, że na poziomie międzynarodowym to zagadnienie ma charakter czysto hipotetyczny. Inaczej jest na poziomie krajowym, ponieważ niektóre państwa regulują PMC, a tym samym prywatnych kontraktorów wojskowych, czy nawet kryminalizują najemnictwo w swoich regulacjach prawnych³⁶. W związku z tym można zetknąć się z orzecznictwem na poziomie krajowym, jednak skromnym. Najsłynniejszą sprawą, w której oskarżeni byli prywatni kontraktorzy wojskowi, dotyczyła masakry na placu Nisour w 2007 r., gdzie w wyniku otwarcia ognia zginęło 17 cywilów, a 20 osób zostało rannych³⁷. Oprócz tego trwający od 2014 r. konflikt zbrojny rosyjsko-ukraiński, stwarza możliwości na pojawienie się procesów, w których oskarżonymi będą prywatni kontraktorzy wojskowi z Grupy Wagnera, ponieważ personel tego PMC dopuścił się wielu zbrodni międzynarodowych, czego przykładem jest to, że w 2022 r. pojawiły się pierwsze doniesienia o oskarżeniu dwóch ujętych wagnerowców za zbrodnie wojenne³⁸.

Zamykając wątek odpowiedzialności na poziomie osoby fizycznej, warto zaznaczyć, że to, co łączy poziom międzynarodowy i krajowy, to przeszkody, jakie pojawiają się na drodze do wyegzekwowania odpowiedzialności prywatnych kontraktorów wojskowych. Nawet w sytuacji przypisania odpowiedzialności, możliwy jest szereg problemów proceduralnych związanych z jurysdykcją, aspektami dowodowymi, które mogą przełożyć się na przewlekłość postępowania³⁹. Dodatkowo problematyczną kwestią może być zidentyfikowanie PMC, z którym związany jest prywatny kontraktor wojskowy, nie wspominając o kwestii objęcia

³⁵ *Międzynarodowa konwencja o zwalczaniu, werbowania...*

³⁶ J. M. Henckaerts, L. Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law. Volume II: Practice*, Part 2, Cambridge 2005, s. 2583.

³⁷ M. Apuzzo, *Blackwater Guards Found Guilty in 2007 Iraq Killings*, „The New York Times”, 22.10.2014, <https://www.nytimes.com/2014/10/23/us/blackwater-verdict.html> [data dostępu: 15.01.2024].

³⁸ *Alleged Wagner Group fighters accused of murdering civilians in Ukraine*, „The Guardian”, 25.05.2022, <https://www.theguardian.com/world/2022/may/25/wagner-group-fighters-accused-murdering-civilians-ukraine-war-crimes-belarus> [data dostępu: 15.01.2024]; Więcej o odpowiedzialności Grupy Wagnera — zob. K. Wojnowski, *Odpowiedzialność prywatnych kontraktorów. Przykład udziału Grupy Wagnera w konflikcie zbrojnym rosyjsko-ukraińskim*, „Securo” 2023, nr 10.

³⁹ E. C. Gillard, *Business goes to war: private military/security companies and international humanitarian law*, „International Review of the Red Cross” 2006, nr 863, s. 543-544.

immunitetem takiej jednostki, co może skutkować trudnościami w zakresie wyegzekwowania odpowiedzialności za przestępstwa mniejszej wagi, niekoniecznie związane z toczącym się konfliktem zbrojnym⁴⁰. To pokazuje, że nawet po przypisaniu odpowiedzialności i wszczęciu postępowania, należy się liczyć z potencjalnymi przeszkodami, które mogą opóźnić uzyskanie sprawiedliwego wyroku.

Konkluzje

Przedstawione rozważania i przykłady ukazują, że odpowiedzialność PMC i prywatnych kontraktorów wojskowych jest możliwa, jednakże w praktyce okazuje się trudna do wyegzekwowania, ale niekoniecznie wykluczona. Odpowiadając na postawione pytanie badawcze, nasuwającą się odpowiedzią jest to, że zakres odpowiedzialności prawnej PMC jako osoby prawnej i prywatnego kontraktora wojskowego jako osoby fizycznej na gruncie regulacji prawnomiędzynarodowych, jest zdecydowanie szeroki i nie mamy do czynienia z całkowitą próżnią prawną, lecz bardziej z mozaiką wielu regulacji o charakterze zarówno *soft law*, jak i *hard law*. W związku z tym brakuje w kontekście omawianych jednostek ugruntowanej praktyki na szczeblu krajowym, jak i międzynarodowym, która pomogłaby uporządkować wskazaną mozaikę prawną. Natomiast odnosząc się do hipotezy, można stwierdzić, że pomimo szerokiego zakresu możliwej odpowiedzialności, aktualny system prawnomiędzynarodowy uniemożliwia skuteczne pociągnięcie do odpowiedzialności wskazanych podmiotów. Chociaż na poziomie osoby prawnej, jak i osoby fizycznej możliwe jest przypisanie odpowiedzialności prawnomiędzynarodowej, niemniej tylko w przypadku osoby fizycznej jest to najskuteczniejsze, o czym świadczą nieliczne przypadki procesów prywatnych kontraktorów wojskowych przed sądami krajowymi. Ponadto obecny stan prawny, pokazuje, że w obliczu rosnącej obecności PMC we współczesnych konfliktach zbrojnych potrzebne jest stworzenie wiążącej konwencji międzynarodowej, która odpowiedzialaby na palące problemy związane z odpowiedzialnością prawnomiędzynarodową PMC i prywatnych kontraktorów wojskowych.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 544.

Bibliografia

Materiały źródłowe:

Konwencja Organizacji Jedności Afrykańskiej o eliminacji najemników w Afryce, sporządzona w Libreville dnia 3 lipca 1977 r., pełny dokument dostępny na stronie Unii Afrykańskiej, <https://au.int/en/treaties/convention-elimination-mercenary-africa> [data dostępu: 15.01.2024].

Międzynarodowa konwencja o zwalczaniu, werbowania, wykorzystywania, finansowania i szkolenia najemników, sporządzona w Nowym Jorku dnia 04.12.1989 r., pełna treść dokumentu na stronie <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?action=openDocument&documentId=D5EDD61038ECF47FC12563CD002D6E50> [data dostępu: 15.01.2024].

Protokoły dodatkowe do Konwencji genewskich z 12 sierpnia 1949 r., dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół I) oraz dotyczący ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół II) z dnia 8 czerwca 1977 r., Dz.U. 1992, Nr 41, poz. 175.

Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ z dnia 11 grudnia 1946 r., A/RES/95 (I).

Rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ z dnia 21 listopada 1947 r., A/RES/177 (II).

Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego, sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. Dz. U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708 z późn. zm.

The Montreux Document On pertinent international legal obligations and good practices for States related to operations of private military and security companies during armed conflict, Montreux, 17 września 2008 — pełny tekst dostępny na stronie Montreux Document Forum, <https://www.montreuxdocument.org/pdf/document/en.pdf> [data dostępu: 15.01.2024].

Publikacje zwarte:

Henckaerts J. M., Doswald-Beck L., *Customary International Humanitarian Law. Volume II: Practice*, Part 2, Cambridge 2005.

Henckaerts J. M., *Studium poświęcone zwyczajowemu międzynarodowemu prawu humanitarnemu: wkład w zrozumienie i poszanowanie zasad prawa dotyczących konfliktu zbrojnego*, Warszawa 2006.

Hofmański P., Kuczyńska H., *Międzynarodowe prawo karne*, Warszawa 2020.

Jabłońska-Bonca J., *Prywatna ochrona bezpieczeństwa. Koncepcje, podmioty, zadania, normy, konteksty*, Warszawa 2017.

Janusz-Pawletta B., *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych*, Warszawa 2012.

Królikowski M., *Odpowiedzialność karna jednostki za sprawstwo zbrodni międzynarodowej*, Warszawa 2011.

McFate S., *The Modern Mercenary: Private Armies and What They Mean for World Order*, Oxford 2014.

Madej M., Poronińska K., *Konflikty zbrojne*, [w:] Kuźniar R., Bieńczyk-Missala A., Grzebyk P., Kupiecki R., Madej M., Pronińska K., Szczytycki A., Śledź P., Tabor M., Wojciuk A., *Bezpieczeństwo międzynarodowe*, Warszawa 2022.

Nowakowska-Małusecka J., *Na czym polega jurysdykcja uniwersalna? Czym są zasady norymberskie?*, [w:] *Międzynarodowe Prawo Humanitarne – odpowiadamy na twoje pytania. Kompendium dla słuchaczy Polskiej Szkoły Międzynarodowego Prawa Humanitarnego*, Marcinko M., Kolaj M., Stefańska M. (red.), Warszawa 2019.

Percy S., *Mercenaries: The History of a Norm in International Relations*, Oxford 2007.

Wojciechowski A., *Prywatne firmy wojskowe a międzynarodowa ochrona praw człowieka - stan obecny i perspektywy*, Warszawa 2014.

Artykuły:

Cottier M., *Elements for contracting and regulating private security and military companies*, „International Review of the Red Cross” 2006, nr 863.

Fallah K., *Corporate actors: the legal status of mercenaries in armed conflict*, „International Review of the Red Cross” 2006, nr 863.

Gillard E. C., *Business goes to war: private military/security companies and international humanitarian law*, „International Review of the Red Cross” 2006, nr 863.

Kinsey C., *International Law and the Control of Mercenaries and Private Military Companies*, „Cultures & Conflits” 2003, nr 52.

Mongelard E., *Corporate civil liability for violations of international humanitarian law*, „International Review of the Red Cross” 2006, nr 863.

Percy S., *Regulating the private security industry: a story of regulating the last war*, „International Review of the Red Cross” 2012, nr 887.

Pfanner T., *Interview with Andrew Bearpark*, „International Review of the Red Cross” 2006, nr 863.

Wojnowski K., *Odpowiedzialność prywatnych kontraktorów. Przykład udziału Grupy Wagnera w konflikcie zbrojnym rosyjsko-ukraińskim*, „Securo” 2023, nr 10.

Źródła internetowe:

Alleged Wagner Group fighters accused of murdering civilians in Ukraine, „The Guardian”, 25.05.2022, <https://www.theguardian.com/world/2022/may/25/wagner-group-fighters-accused-murdering-civilians-ukraine-war-crimes-belarus> [data dostępu: 15.01.2024].

Apuzzo M., *Blackwater Guards Found Guilty in 2007 Iraq Killings*, „The New York Times”, 22.10.2014, <https://www.nytimes.com/2014/10/23/us/blackwater-verdict.html> [data dostępu: 15.01.2024].

Mackinnon A., *Russia's Wagner Group Doesn't Actually Exist*, <https://foreignpolicy.com/2021/07/06/what-is-wagner-group-russia-mercenaries-military-contractor/> [data dostępu: 15.01.2024].

Pełna lista stron dokumentu z Montreux na stronie Montreux Document Forum, <https://www.montreuxdocument.org/about/participants.html> [data dostępu: 15.01.2024].

Public Prosecutor v. Frans Cornelis Adrianus van Anraat, District Court of The Hague, The Netherlands, 23 grudnia 2005, <https://www.internationalcrimesdatabase.org/Case/178/Van-Anraat/> [data dostępu: 15.01.2024].

ABSTRAKT

Prywatne przedsiębiorstwa wojskowe (PMC — ang. *Private Military Company*) i działający w nich prywatni kontraktorzy wojskowi są coraz częstszym elementem współczesnych konfliktów zbrojnych zarówno o charakterze międzynarodowym, jak i niemiędzynarodowym. Większa obecność powoduje liczne wyzwania dla bezpieczeństwa międzynarodowego. Jednym z problemów jest aspekt dotyczący odpowiedzialności prawnomiędzynarodowej na poziomie PMC jako osoby prawnej i na poziomie osoby fizycznej jako prywatnego kontraktora wojskowego. Dlatego celem artykułu jest dokonanie analizy dotyczącej potencjalnej odpowiedzialności wymienionych podmiotów oraz wykazanie problemów praktycznych związanych z jej egzekwowaniem.

Słowa kluczowe: prywatne przedsiębiorstwa wojskowe, prywatni kontraktorzy wojskowi, odpowiedzialność prawnomiędzynarodowa, najemnictwo, PMC.